

İSLÂM MEDENİYETİNİN TEMEL PARAMETRELERİ:

**Yüksek Tefekkür
Yüksek Erdem/İrfan
Yüksek Teknoloji**

Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Medeniyetler inşa eden insanoğlunun gereksinimleri, maddi âlemle sınırlı olmayıp, madde ötesi âleme uzanmaktadır. Nihayetinde farklı ihtiyaçlar, farklı meslekleri; farklı meslekler de farklı uzmanlıkları doğurmaktadır. Bununla beraber bir insan ömrü bu mesleklerin tümünü öğrenmeye vefa etmeyecek kadar kısadır. Her hâlükârda bir insanın bütün meslek ve işleri öğrenmesi, tüm sahalarda yeterli olması mümkün değildir. Diğer taraftan, meslek dışında insan hayatının erdem boyutu vardır ki, bu boyut başka insanların varlığını zorunlu kılar. Başka insanlar olmadan, insan tek başına iyiliği, hayrı, yani faziletleri nasıl fiiliyata geçirebilir? Hâsılı insan cemiyet içinde yaşamak zorundadır.

Cemiyetlerin kemalata ulaşması ise ancak medinede (şehirde) yaşamakla/bulunmakla mümkündür. Medinede yaşayan toplumlar nihayetinde medeniyeti inşa edeceklerdir. Ancak her toplum ve cemiyet medeniyet kuramaz. Medeniyet inşa eden toplumların kadim köklerinin bulunması elzemdir. Fakat erdemli medeniyet kuran toplumlar, tevhit kök ve damarına dayanan insan gruplarından teşekkül etmektedirler. İşte bu erdemli medeniyetlerin en sonucusu, medeniyetler medeniyeti olan İslam medeniyetidir. İslam medeniyetinin en küçük birimi ve aynı zamanda temeli ise ‘medine’dir.

Medeniyetin kapısı: Erdemli şehir

Erdemli medine/ideal medine sözlerinin orijinali olan el-medinetü’l-fazıla’nın isim mucidi Farabi, şehir (medine) kelimesini “belli bir gaye ile bir şehirde toplanmış olan kimselerin meydana getirdiği topluluk” olarak tanımlamaktadır.

Farabi, özellikle İslam siyaset felsefesi alanında belli bir çizginin, “medeni siyaset” diye adlandırılmasına uygun olan geleneğin ilk ve en önemli düşünürüdür. Siyaset ilmi; Farabi düşüncesinde, medine, ümmet, erdem, meslek ve sanat gibi kavramlarla beraber anılan bir disiplindir.

Medeniyet/Hadra/Civilization

Arapçada medeniyet (medeniyeye) şehir (site) anlamına gelen ‘medine’ kelimesinden türetilmiş bir sözcüktür. Dolayısıyla ‘medeni’, şehirliliği ve ‘bedevi’ ise, şehirde yaşamayan köylüyü ifade eder. ‘Medeniyet’in eş anlamlısı da ‘hadra’ kelimesidir; bu kelime de bedeviyetin zıddı için kullanılır.

Batı dillerinde medeniyet kavramı, civilization kelimesiyle karşılık bulur. Yani Latincedeki anlamıyla “şehirli” manasına gelen bu kelime, ‘civis’ kökünden gelir ki, ‘civis’ de site (şehir) ve vatandaş anlamına gelen ‘civitas’tan türer. Eski Yunan’da bunun eş anlamlı kavram ‘polis’tir. ‘Civilization’ kelimesi de şehirleşme demektir. Kelime, Batı dillerindeki

birlikte yaşayan insan topluluğunu ifade eden ‘civil’ kelimesinden türetilmiş olup, sözlüklerde “şehirleşme, sosyal gelişme, gelişme periyodu, kolektif olarak şehirleşmiş devlet” gibi anlamlarla karşılık bulur.

Özetle, duraklama, kriz ve kırılmalar yaşayan İslam Medeniyeti, ortaya koyduğu evrensel projeye ve uygulamalarla, önceki uygarlıklardan farklı bir tavır sergilemiştir. Bu sebeple medeniyetimizi başka medeniyetlerden farklı kılan vasıflar üzerinde durmak gerekmektedir.

İlerlemenin yol işaretleri: İlim, akıl ve kalp

Tek Allah inancına davet eden İslam Medeniyeti, bu özelliğiyle tüm medeniyetlerden ayrılmaktadır. Tevhit birlik olarak ele alındığında ise, bu durum medeniyet coğrafyasında insani yapıda, yaşam düzeninde ve düşünme şekillerinde birlik gibi esaslar üzerinde yükselir. Diğer taraftan İslam Medeniyeti, temayül ve hedeflerinde insani ve evrenseldir. Muayyen bir ırk ve milletin düşünce ve ilim erbabını öne çıkarmadığı gibi, farklı milletlerin dahi ve düşünürlerini kendi ailesine kazandırmıştır.

Tevhitte İslam medeniyetinin en temel kavramlarını belirleyen ana kaynağı keşfettiler. “Allah’tan başka hiçbir ilahın olmadığına” şahitliğin sembolü olan tevhit, çok zengin bir anlamlar dünyasını içerir. Kültür, tarih ve medeniyet bu kavramda harmanlanmıştır. Bu anlamda İslam, bünyesinde bulunan tüm unsurlar için, din, dil, ırk, etnik köken ve renk bölmelerini kaldıran erdemli bir toplum ve uygarlık kuran tevhit medeniyetidir. Tevhit medeniyeti evrensel kardeşliğe (ümmete) dayanır ve evrensel kardeşlik ruhu, her türlü ayrımcı duygu ve düşünceyi yok eder. Tevhit medeniyetinde farklılık ve üstünlük; hayır, rahmet, fazilet ve takvayla gerçekleşir. Bu kardeşlik içerisinde, bir kısım yetenek, beceri ve maharete sahip olanlar, bunlardan yoksun ve mahrum olanlara destek olur; onlarla mevcut vasıflarının mahsullerini paylaşırlar.

İnsana her daim hak ettiği önemi veren İslam medeniyeti; ahlak, erdem ve değerleri ön plana çıkarmıştır. Belirli bir devlet, toplum ve ferдин menfaati için bunlar ihmal ve istismar edilmemiştir. Yönetim, ilim, iktisat ve aile gibi hayatın tüm alanlarında geçerli olan hukuk kaidelerinde ahlaki ilkelere ehemmiyet verilmiştir.

İlmi en doğru usullerini benimsemiş olan İslam Medeniyeti, akidenin sarsılmaz prensiplerini bu ilim faaliyetinin temeli yapmıştır. Dolayısıyla akıl ve kalbe birlikte hitap ederek duygu ve düşünceye aynı zamanda tesir etmiştir. Bu özellik sayesinde hak ve adalete dayalı, kuvvetini din ve inançtan alan bir düzen ortaya çıkmıştır. Nitekim din, hiçbir zaman devletin ilerlemesine ve medeniyetin gelişmesine mani olmamış, bilakis terakkinin en önemli tetikleyicisi olmuştur. İlimin aydınlatan ışığı, Bağdat, Şam, Taşkent, Semerkant, Buhara, İstanbul, Kahire, Kurtuba ve Gırnata’daki camilerin duvarlarını aşarak tüm dünyaya ulaşmıştır.

Çoğulculuğun ve bir arada yaşamının nadide örneklerini sunan İslam medeniyeti, fethettiği coğrafyalarda yaşayan insanların din ve inançlarına müdahale etmediği gibi, onların ibadetlerini yapabilmeleri için gerekli olan ortamı onlara sağlamış ve bu ortamın sürekliliğini teminat altına almıştır. İslam medeniyetinde insanın inanç, can, mal, nesil ve akıl gibi temel

değerleri korunmuştur. Yine ilim ve bilgi, insanın medenileşmesi, mutluluğu ve huzurunun gerçekleşmesi için geliştirilmiştir. Bu anlamda İslam Medeniyeti, bir kardeşlik medeniyetidir.

Bir ilim medeniyeti olarak İslâm, hiçbir şeye vermediği değeri ilme vermiştir. Kur'an'da yaklaşık 750 yerde ilim ve ilimle eş anlamlı kelimelerin geçmesi de bunun açık bir neticesidir. Din ile bilim arasındaki ilişkinin ahenk ve uyumunun bir benzeri başka bir medeniyette görülmemektedir. Yine Müslümanlar ulaştıkları bölgelerde felsefe, mantık, matematik, kimya ve tıp gibi bilimlerle ilgili mirası yok etmek yerine alıp, okuyup, değerlendirip ve eleştirdikten sonra geliştirme yolunu tercih etmişlerdir. Dolayısıyla İslam, bir ilim medeniyetidir.

İslam medeniyetinde vahiy, akıl ve duygunun ahenkli ve uyumlu olması onun en ayırtıcı özelliklerinden biridir. Nitekim bu medeniyet, kendini özgün kılan vasıflarının kaynağını vahiyde bulmuştur. Bu anlamda medeniyetimize “vahiy ve Kur'an medeniyeti” de denilebilir.

Âdem'in çocukları

İslam, kan ve soy birliğine dayanan asabiyet olgusuna karşılık, tevhit inancını temel alan ruh birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğu üzerine kurulu bir cemiyet inşa etmiştir. Nesep ilişkisini; aynı soya mensubiyet, inanç, amaç ve davranış birliğini ifade eden kardeşliğe bağlamak yerine, Kur'an ve hadis *Âdem'in çocukları* ifadesine vurgu yapmıştır.

İslam, bir hoşgörü medeniyetini insanlığa sunmuştur. İnanç, adalet, sevgi, hoşgörü ve tolerans, İslam'la birlikte yeryüzünde zirve dönemlerini yaşamışlardır. Dolayısıyla kadim İslam medeniyeti, belli bir ırk ve coğrafyanın ürünü olmayıp başta Araplar, Türkler ve Farsların ve diğer unsurların tesiriyle şekillenmiştir. Böylece çoğulcu ve katılımcı bir medeniyet teşekkül etmiştir. Dolayısıyla İslam Medeniyeti, bölge, ırk, soy, nesep, mezhep gibi sosyal ve kültürel çeşitliliğin semeresini taşımaktadır.

Hukuk ve adaletin varoluşsal hakikati

Medeniyetimizin kaynağı olan Kur'an'ın takdim ettiği evren ve hayat anlayışı; hukuk ve ahlak prensipleri, insana verdiği değer gibi konuları önemsemiş ve medeniyetlerin mirasçısı olarak kendinden önceki medeniyetlerden faydalanmıştır. Bir fıkıh/hukuk medeniyeti olan İslam medeniyeti, bulunduğu bölge ve coğrafyalarda hukukun üstünlüğünü ve adaleti gerçekleştirecek bir sistem inşa etmiştir. Babil, Roma, Çin, Hint medeniyetlerinin aksine İslam medeniyeti bir hukuk metodolojisi oluşturarak kanunları bunun üzerine oluşturmuştur.

Denge üzerine inşa edilen bir medeniyet olarak İslam, birey ve toplum, ruh ve madde, iman ve akıl, kulluk ve özgürlük, biyolojik ihtiyaçlar ve yüksek ahlak niteliklerinin dengesini kurmayı hedefler. O, Hint çileciliğine de Hristiyan ruhbanlığına da müsaade etmez. İslam medeniyeti mensuplarına, dünya nimetlerinden meşru ve makul ölçüler çerçevesinde faydalanmayı önerir.

İslam medeniyeti emperyalist bir uygarlık özelliği taşımaz; bazı medeniyetler gibi yeryüzünün diğer coğrafyalarını sömürme amaç ve hedefi olmamıştır. Dolayısıyla

medeniyetimiz, insanı ve çevreyi ezen ve sömüren bir karakterin karşında olmuştur. Hatta Müslümanlar, başka toprakları işgal edip emperyalist bir gayeyle sömürmek yerine, kendi zenginliklerini oralara aktarmışlardır. Endülüs'ü de Şam ve Bağdat gibi medeniyet merkezi hâline dönüştürmüşlerdir. İslam coğrafyasının her tarafına ilim, kültür, sanat, mimari dolayısıyla medeniyet taşımışlardır.

Fert ve cemiyet birbirlerine feda edilmeksizin bir arada dengeli bir düzeni ve sentezi oluşturan İslam Medeniyeti, köle-efendi, fakir-zengin, işçi-patron, beyaz-siyah gibi sınıflı toplum yapısını asla benimsememiştir. Sınıf ve ayrıma tabi toplumsal bir proje, bu medeniyet havzasında görülmemiştir. İslam medeniyetinin geniş bir alanda söz sahibi olmasının temelinde, bahsi geçen hususu gerçekleştiren *adalet* bulunur.

Batı'daki İslam Medeniyeti: Endülüs

Medeniyetler halkasının eşsiz örneklerinden birisi olan Endülüs, varlığıyla hem kendi coğrafyasına hem de insanlığa ilim, hikmet ve irfanı sunmuş bir İslam yurdudur. Estetik ve zarafet onunla zirveye ulaşmış, uygarlıkların özellikle Batı medeniyetinin beslenme kaynağı ve merkezi olmuştur. Doğu'nun ve Batı'nın birikim ve külliyyatı Endülüs'te rafine olmuş ve mayalanmıştır. Bu bilim ve tefekkür merkezi, şavkıyla doğduğu ocak Doğu'yu aydınlattığı gibi, bulunduğu Batı'ya/Avrupa'ya da insanlık ve medeniyet taşımıştır.

Müslümanlar, Endülüs'ü yıkıcı ve yok edici bir şekilde fethetmediler. Bilakis bu toprakları mamur hâle dönüştürerek şehirler inşa ettiler. Şehirleri hamam, medrese, cami, saray gibi yapıları sivil ve askerî mimariyle donatarak, Ortaçağın önemli medeniyet merkezine çevirdiler. Endülüs, Müslümanların fethiyle birlikte bilim ve düşünce coğrafyası şekline büründü.

Endülüs şehirleri içerisinde Kurtuba'nın ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Zira onuncu yüzyıldan itibaren Kurtuba, insanları kendisine cezbeden müstakil bir yerleşim yeri idi. Halifenin bu başşehirinde, dokuz yüz hamam, on binlerce dükkân, yüzlerce cami, su kemerlerinde akan sular ve kaldırım taşıyla döşeli ve karanlıktan uzak iyi aydınlatılmış caddeler bulunması şaşırtıcı değildir.

Fetihten iki yüzyıl sonra Kurtuba, 113 bin hanesi, 21 dış mahallesi, 70 kütüphanesi, çok sayıdaki (bir rivayete göre 2 binin üzerinde) cami ve mescidi, bir o kadar han ve hamamı, muhteşem saray ve konaklarıyla beş yüz bin nüfuslu (Bağdat ve İstanbul'la beraber) üçüncü bir medeniyet şehri oldu. "Yeryüzünün Pırlantası" olarak nitelendirilen Kurtuba şehrinde, sanat ve hayat iç içeydi.

Farklı dinlerin, kültürlerin ve geleneklerin varlık ve hayat bulduğu Kurtuba, kuşatıcı bir medeniyet algısının kanıtı olarak tarihte yer almıştır. Dört yüz bin ciltlik büyük kütüphanesiyle Kurtuba, çağında Avrupa'nın en büyük bilgi kaynağı ve hazinesi konumundaydı. Kitap çarşısında Kur'an istinsahıyla uğraşan yetmiş müstensihten oluşan bir kadroyla birlikte Kurtuba'da yetmiş kütüphane bulunmaktaydı. Kurtuba kütüphanesinin katalogları kırk dört cilt tutacak kadar geniş bir koleksiyondan oluşmaktaydı. Bir rivayete göre de kitap sayısı altı yüz bin ciltten teşekkül etmekteydi.

Gırnata'daki medrese

Gırnata'daki Yusufiye/Nasriye Medresesi, 1349 yılında tamamlandıktan sonra 18. yüzyılda İspanyollar tarafından yıkılıncaya kadar ilim ve hikmet taliplilerince cazibe merkezi olan bir ocak olarak hizmet vermiştir. Bu ilim ocağı dönemin önemli usta hocaları tarafından fıkıh, kelim, tefsir, tasavvuf gibi dinî ilimlerin yanında, Arap dili, sarf, nahiv, belagat, psikoloji, felsefe, tıp, fizik, kimya, astronomi ve botanik derslerinin de verildiği bir eğitim müessesesi olmuştur.

Hristiyan Kastilya'dan ve diğer coğrafyalardan gelen yabancı öğrenciler, Müslüman öğrencilerle birlikte ilim tedrisatında bulunmuşlar. Akabinde bu öğrenciler aldıkları bilgi ve ilmi, kendi ülkelerine taşımışlardır. Avrupa'dan gelenler, Yunan uygarlığının mirasından Endülüs'te haberdar olmuşlardır. Zira Yunan filozofların isimlerini ve orijinaleri yitip olan eserlerini, Arapça çevirilerinden okudular.

Vakıftan kitaba seyahat eden medeniyet

Medeniyet inşasında “vakıf” kurumu hayati derecede önemli bir müessesedir. Türkler Müslüman olduktan sonra medeniyet inşası konusunda çok büyük katkılarda bulunmuşlardır. Vakıf kurumu, insanların varlıklarını toplumun varlığı hâline dönüştürmektedir. Mısır'dan yola çıkan bir yolcunun 63 gün sonra İstanbul'a ulaştığında vakıf kervansaraylarında kaldığını ve kendisinden hiçbir ücret istenmediğini, aynı zamanda hayvanlarının bakımının, tımarlarının yapıldığını ve hasta olanları ile veterinerlerin ilgilendiğini nakledilmesi çok manidardır.

Bizim medeniyetimize dair; “kitap medeniyeti”, “vakıf medeniyeti”, “su medeniyeti”, “yol medeniyeti”, “ilim medeniyeti”, “irfan medeniyeti” gibi çok farklı isimlendirmeler bulunmaktadır. Ama genel olarak bakıldığında çeşitli halkların mevcudiyetinden söz edebiliriz ki bu onun en bariz özelliklerinden biridir. Farklı kültürler, farklı inançlar ve farklı halklar vardır. Bu elbette bir zenginliktir ama özüne inildiğinde ana referans Hz. Peygamber'in (s.a.s.), eski adı Yesrip olan Medine'dir. Çünkü medeniyetin mayalandığı, kuluçkalandığı yer; Medine'dir, yani şehirdir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'sini, felsefi anlamda Farabi'nin Medine-i Fazıla'sını referans alan medeniyetimiz bir ütopya değildir.

Kültürel dokularımızın ve medeniyetimizin mayasındaki irfana, yüzlerce yıldır yaptığımız gibi bugün de tutunmak zorundayız. Endülüs ve Balkanlar'daki barışın anahtarı, geçmişte olduğu gibi şimdi de Türkiye'dir. Bu açıdan medeniyetimizin inşasındaki farklı etnik, dinî ve siyasal kimliğe sahip olan bu coğrafyaların mayasının Türkiye'de karıldığını söyleyebiliriz.

Bir medeniyeti diğer medeniyetten üstün kılan en önemli vasıf, etkisinin büyüklüğü ve insanlığı yaptığı katkı ve faydalarda aranmalıdır. Medeniyet, sistemi açısından ne kadar evrensel, eğilimleri açısından insanî, yönelişleri açısından ahlaki ve ilkeleri açısından ise ne kadar pratik ve gerçeğe uygun ise, tarihte o nispette kalıcı ve uzun ömürlü olmaktadır.

Sonuç olarak İslam Medeniyetinin temel parametrelerini üç dinamikte özetlemek mümkündür:

Yüksek tefekkür-Yüksek erdem/İrfan-Yüksek teknoloji

Yüksek tefekkür ve düşünce, İslam medeniyetini tarihin en önemli uygarlıklarından biri hâline getirmiştir. Bu tefekkür birikimi ve külliyatı, yüksek ahlak ve erdemle birlikte erdemli bir medeniyeti insanlığın hizmetine sunmuştur. Yüksek tefekkür ve erdem, sonuçları itibarıyla ancak faydalı yüksek teknolojiyle küresel bir medeniyet hâline dönüşür. Yüksek teknolojiye benimsenmesi gereken en hassas ilke; insan, çevre ve evrene zarar vermeden faydalı bir bilim ve teknoloji kullanımı olmalıdır. Faydalı bir bilim ve teknoloji üretimi gerçekleşmeden İslam medeniyetinin, küresel bir aktör ve özne olması imkân dâhilinde değildir. Yüksek teknoloji; savunma sanayi ve bilişim sektörlerindeki büyük atılım ve sıçramayla gerçekleşebilecek bir olgudur. Büyük kriz ve kırılmalara rağmen, İslam dünyası ve onun ortaya koyduğu İslam medeniyeti, yaşadığımız zamanlar için, bu potansiyele sahiptir. Yeter ki özgüvenle uzun zaman dilimlerini kapsayacak plan ve projelerle akli bir gayret ve cehdin içerisinde/şuurunda bulunulsun.